

Mooi Middelstum

WOONTRENDS 1910

1 Architectenroute route Middelstum



Routeomschrijving

Startpunt Concordiaplein. Loop de hele Grachtstraat door (1/7). Aan het eind van de Grachtstraat een klein stukje naar rechts (8), daarna de Burchtstraat in (9/11). Tegenover 11; Kerkpad op (12,13). Achter de Hippolytuskerk langs, daarna rechts. Klein stukje de Johan Lewestraat in (14). Daarna terug, rechtsaf Oude Schoolsterweg (15). Bij het kruispunt rechtsaf Burgemeester van Ankenweg (16/20) Of voor de verkorte route meteen links; (21,22). Daarna terug naar beginpunt (1).

Mooi Middelstum bestaat uit 2 routes
1 Architectenroute 'Woonrend 1910'
2 Historische-route Middelstum/Toornwerd
Beide routes zijn ook als app 'Mooi Middelstum' verkrijgbaar.
De kaart en de app zijn een initiatief van Stichting Dorpsbelangen en de Historische Vereniging Middelstum.

Made mogelijk gemaakt door

1 Grachtstraat 3



Rond 1879, architect onbekend, opdrachtgever onzeker.
Een woonwinkelpand, met ruimte voor de bakkerij en de winkel. Typisch de stijl van 19e eeuw: breed, een laag dak (dakkapel is van later) van de gevel gescheiden door een brede, witte daklijst. Deur in het midden, twee ramen links, twee ramen rechts: symmetrisch.

2 Grachtstraat 6



Een dertiger jaren huis: weinig versieringen, gladde, rode baksteen. Het zijn de grote lijnen, vlakken en bijzondere verhoudingen die indruk maken. Architect S.A. Veenstra, opdrachtgever Christelijke School Middelstum, 1936.
De voordeur is een ornament op zich: rond, onder een boog van baksteen, blank gelakt hout en kunstig verdeeld en versierd met gekleurde raampjes.

3 Grachtstraat 8



De plechtige, sobere bouwstijl van Grachtstraat 3, 10 en 21 hield het Hogeland lang in haar greep. Rond 1890 brak een andere mode door. Het leek alsof alles kon, in kleuren, vormen en indeling: weg symmetrie, bepaal je eigen plattegrond. Rijke boeren als Menke Ubbers uit Huizinge gingen voorop, in 1908 ging hij hier rentenieren. Architect was Pieter Tilbusscher. De daklijst is ingelegd met tegelbleusen, in de randen zijn bloemen en planten te zien.

4 Grachtstraat 10



Gebouwd in 1878 door Jacob Tilbusscher, opdracht Heine Heersema.
In klassieke (* of neoclassicistische) stijl. Twee ramen links, twee ramen rechts, in het midden een portiek met deur. Daaromheen en op de hoeken van de gevel pilasters (platte zullen), die een brede, witte daklijst lijken te dragen. De middelpilasters lopen door in een dakkapel. Daarboven een laag dak met aan beide zijden een schoorsteen. Alles in evenwicht.

5 Grachtstraat 12



Ontworpen in 1935 door architect S.A. Veenstra voor Anje Hilda Biewenga, boerendochter. Een typisch dertiger jaren huis, Groningse Amsterdamse School. Heel anders dan bv. Grachtstraat 8: grote vlakke rode baksteen, een hoog gekruist zadeldak, gemetselde bloemenakken beneden, een houten bloembak aan de gevel, grote erker, glas in lood. Dit huis werd dertig jaar na Grachtstraat 8 gebouwd.

Bouwkundigen en architecten Middelstum 1890-1940

Jacob Tilbusscher (1824 - 1888)
Begon als timmerman/aannemer, vanaf 1870 geregeld in beeld als architect: die ontwerpt een pand, selecteert daarvoor de aannemer en controleert bouw. In deze route: Grachtstraat 10 en 21. Ook: Doopsgezinde kerk Middelstum, Ol Schoultje Huizinge, kerk Rottum.

Pieter Tilbusscher (1857 - 1934)
Zoon Jacob, leerling van K. Hoekzema Groningen. Vanaf 1883 architect, 1901 tot 1925 gemeente-opzichter voor Middelstum. In deze route: Grachtstraat 8, Burchtstraat 19 en 21, Burg. van Ankenweg 2 t/m 8, Villa Menheda. In Middelstum tentallen panden in oude kern. Boerderijen als De Haver in Onderdendam en Eelswerd bij Rottum

Eildert de Jonge (1841 - 1918), vanaf 1878 architect en aannemer in Middelstum.
In deze route: Burchtstraat 20 en Burg. van Ankenweg 1. Ook: Toren begraafplaats Toornwerd, Oude Schoolsterweg 40 (eigen woning) en boerderij Onderdendamsterweg 8.

Pieter van Dijken (Stedum 1864 - Middelstum 1934), vanaf 1894 in Middelstum.
"Meester timmerman", aannemer. Bouwde veel arbeiderswoningen, die hij vaak zelf verhuurde, zoals Kerkpad 1/5/9. Werd na onderhandse aanbesteding aannemer van de Villa Menheda.

Karst Zevenberg (Bedum 1893 - 1960)
Als architect vanaf 1923 actief in Bedum. Vroege Groningse Amsterdamse School. Twee rijksmonumenten: Heerestraat 2 Middelstum en Rijksstraatweg 377 Haren. In deze route: Heerestraat 2.

Sietze Albert Veenstra (Langezwaag 1897 - Zuidaren 1981)
Vanaf 1930 tot 1962 (gemeente)architect in Middelstum. Veel panden in de randen om de oude kern. In deze route: Grachtstraat 6 en 12, Johan Lewestraat 2/4 en 6/8, Oude Schoolsterweg 14 en verbouwing Villa Menheda. Naorlogs: gemeentehuis Grachtstraat 2, zalencentrum Vita Nova Heerestraat 39.

Bouwstijlen op een Gronings dorp 1860-1940

1860 - 1900
Neoclassicisme
Verwijst naar klassieke bouwkunst, Grieks en Romeins. Paleis op de Dam (1655) of 'neoklassiek' stadhuis Groningen (1810). Woonhuizen zijn simpeler, symmetrische gevels met voordeur in het midden. Bovenlangs een brede kroonlijst onder een laag dak, daarop vaak een dakkapel. Versieringen rond deur en ramen horen niet, alles oogt sober en plechtig.

1890 - 1925
Eclecticisme
Aleen stijl, vonden experts het gebruik van allerlei versieringen en kleuren: pak maar uit andere stijlen wat jij mooi vindt. Trends: serres, verschillende tegels en ornamentjes, na 1900 vaak in Jugendstil met bloemen en planten. Ook imitaties van grachtengevels uit de 17e eeuw.

1910 - 1940
Rationalisme
Burg. van Ankenweg nr. 8 uit 1910 is hiervan in Middelstum lang het enige voorbeeld. Geen versieringen buiten, de originele lijnen van het ontwerp doen het, in donkere baksteen. Binnen de verrassing, een grote ontvangshal. Voorbeeld voor deze stijl was Berlage. Dit type huis verdwijnt niet, is vaak te herkennen in hedendaags nieuwbouw.

1925 - 1940
Groningse Amsterdamse School
Geïnspireerd door woningbouw in Amsterdam rond 1920 en villa's in Bergen (N.H.). In Groningen tot 1940 van invloed bij woningen en ook bij bedrijven, zoals garages. Ontwerpen met grote gebaren: ronde muren, grote vierkante vlakken. Buiten accenten met (ruwe) baksteen, binnen bijzondere deuren, tegels en glas in lood ramen.



6 Grachtstraat 15



Verbouwd rond 1900, architect onbekend. In grote lijnen lijkt dit huis op Grachtstraat 3, 10 en 21. Symmetrisch, een deur in het midden met aan beide zijden raamkozijnen. Maar, de daklijst wordt onderbroken en de dakkapel krijgt veel meer aandacht. Er zijn versieringen: banden tussen en onder de ramen, sluitstenen erboven en blokstenen op de hoeken. Let op de kleine lettertjes: vroeger waren er geen huisnummers per straat, maar z.g. wijknnummers.

7 Grachtstraat 21



In 1874 gebouwd door Jacob Tilbusscher als eigen woning, een 'selfie'. Vergelijkbaar met Grachtstraat 10, maar goedkoper gebouwd. Er zijn geen gemetselde pilasters op de hoeken en naast de voordeur. Dezelfde levensboom als nummer 10 (met één verschil?). En een gietijzeren deurnoester. De houten pilasters in wit en zwart ogen wel minder sober. Kleine ornamentjes, consoles, dragen de lijst boven de deur. Kleine ornamentjes, consoles, dragen de lijst boven de deur.

8 Heerestraat 2



Krijn Blaak liet deze manufacturenwinkel met woning in 1928 ontwerpen door Karst Zevenberg uit Bedum. Met de Groningse Amsterdamse School was hij in Middelstum een voorloper. Hij liet open- deuren die hij werkte met gewapend beton, heel duidelijk boven de entree van de winkel. Eerder was zo'n ronding in hout of baksteen ondenkbaar. De halfronde betonnen balk liet Zevenberg hoger in de gevel terugkomen, boven een balkon. Zo werd het effect verdubbeld.

9 Burchtstraat 21



In 1904 liet notaris Henricus Kooi deze woning met kantoor ontwerpen door Pieter Tilbusscher. Eigenlijk is het pand in twee stijlen gebouwd. Vanaf de Burchtstraat is te zien dat het linker deel eclectische elementen heeft. De toppen van de gevels lijken op Grachtstraat 8. Het rechter deel is meer neoclassicistisch, met de zware kroonlijst en het type dakkapel. Beneden een ranke serre, ooit toegankelijk voor beide kamers erachter.

10 Burchtstraat 19



Turfschipper Jacobus Rozema besloot in 1900 met zijn vrouw Anje te gaan rentenieren, hij 66, zij 54. Pieter Tilbusscher ontwierp de woning aan de Burchtstraat, op de Asingawierde. Met zicht rondom vanuit een woonkamer die een einde maakte aan de klassieke symmetrie. En versieringen mochten er ook op. Jacobus genoot 12 jaar van het uitzicht, Anje 31 jaar.

11 Burchtstraat 20



Architect Eldert de Jonge krijgt in 1908 de opdracht een renteniershuis te ontwerpen voor Jacob Siertsema en zijn vrouw Aaffien Medendorp van boerderij Diddinghehuizen op Oosterburen. De kroonlijst van het huis is klassiek, maar de indeling wijkt daarbij af: rechts één raam, links twee en daarachter een kamer 'en suite' met schuifdeuren. De dakpannen, type Lucas Usbrandsz, werden in Makkum gebakken tot 1920.

12 Kerkpad 1/5/9



Deze woningen werden in 1903 gebouwd door meester-timmerman Pieter van Dijken. Ze ogen nederig tussen andere huizen op deze route. Toch waren ze alleen betaalbaar voor wie een vast loon had als arbeider of vakman. Van Dijken betrof zelf een van de woningen en stelde met de andere zijn pensioen zeker. De oorspronkelijke - driemaal - twee onder één kap zijn later samengevoegd, vandaar de nummers 1, 5 en 9.

13 Kerkpad 25



In 1876 besloot het bestuur van de Hervormde Hippolytuskerk een nieuwe pastorie te bouwen en het oude woonhuis af te breken. Een timmerman uit Onderdendam kreeg de opdracht. Het waren jaren van welvaart en het neoklassieke pand werd flink versierd. Vergleken met Grachtstraat 3, 10 en 21 - uit dezelfde jaren - is dit een pand met een hoge entree, royale ramen en opvallende versieringen. De kerkvoogden en de dominee waren er trots op.

14 Johan Lewestraat 2/4, 6/8



Twee stuks twee onder één kap, horen deze huizen bij elkaar. Uit 1934 en 1935, met dezelfde opdrachtgever, Nicolaas Bakker, dezelfde architect, Sietze Veenstra en de crisis op het dieptepunt. Bouwen was goedkoop en een beste investering: 2/4 kostte 4.600 gulden, 6/8 6.000 gulden. Vier grote moderne woningen, die jarenlang huur oprichtten. De twee panden hebben in grote lijnen hetzelfde ontwerp.

15 Oude Schoolsterweg 14



Roelf Rustema begint in 1909 een smederij, waar hij zich specialiseert op de nieuwste landbouw-werktuigen, zoals tractoren. Als de eerste radio's op de markt komen, stort hij zich daarop, ook als radioamateur. In 1935 geeft hij Sietze Veenstra opdracht een bedrijfspand te ontwerpen met werkplaatsen voor beide technieken. Bijzonder op een dorp in de dertiger jaren: een bedrijfsgebouw met werkplaatsen op twee etages.

16 Burgemeester Van Ankenweg 1



In 1895 ontwerpt Eldert de Jonge dit huis en besteedt het aan voor fl. 4.998,-. Opdrachtgever Tidde Goldhoorn was 'kassier', een zelfstandige bankier met een eigen kluis die per rijtuig de boeren afging. Vinhuizen gunde hem hier als eerste een bouwkaavel, mogelijk stond daar krediet voor zijn vastgoedonderneming tegenover. Het huis heeft nog de klassieke indeling, ramen links en rechts en in het midden de voordeur, maar de brede witte kroonlijst is verdwenen.

17 Burgemeester Van Ankenweg 2



In 1902 begon Vinhuizen met de verkoop van de zeven bouwkaavels tot aan de brug. Alle werden ontworpen door Pieter Tilbusscher. Opdrachtgever van dit pand was Daarsema, bouwjaar 1905. Dit huis is het meest klassieke aan deze weg, maar allemaal zijn ze eclectisch, op nummer 8 na. Let bij dit huis op de versieringen: sluitstenen, witte banden, krullen boven de ramen en een opvallende bol met piek.

18 Burgemeester Van Ankenweg 3



In 1908 liet Willem Dethmers dit huis bouwen. Hij kwam van Toornwerd en had daar veel verdiend met de afgraving van de wierde. Zijn zoon begon er in 1914 de steenfabriek Labor. Dit ontwerp is vernieuwend door de kruiskap aan de linkerkant. Oudere woningen waren alleen in de breedterichting gebouwd. Het huis is tamelijk sober versierd, donkere baksteen zorgt voor contrast.

19 Burgemeester Van Ankenweg 5



Gerhard Siertsema had een eigen smaak. Hij liet Pieter Tilbusscher in 1910 een huis ontwerpen in de 'chaletstijl', die toeristen al in de 19e eeuw oppikten in Zwitserland. Dit huis is daarvan een sobere versie. Typisch is de versiering met latten, bovenin de gevel en aan de dakkapel, waar ze ook zijn gekruist. Heel typerend bij de chaletstijl zijn de gootklossen, de dragers van de dakgoot. Ze tonen dat er een degelijke houtbewerker bezig is geweest.

20 Burgemeester Van Ankenweg 8



In 1910 kreeg Middelstum een nieuwe burgemeester. Jacob Vinhuizen was wethouder en bouwde daarvoor dit huis als huurwoning. Veertien jaar na Villa Mentehda legde hij hier met architect Pieter Tilbusscher opnieuw zijn ziel in. Ook dit is een bakken voor het dorp, volledig onderkelderd en daardoor opgeblid, maar de verschillen met Mentehda zijn groot. Dit is een voorbeeld van de 'Rationele stijl'.

21 Mentehdalaan 16



Voor Boukje Kooistra ontwierp Sietze Veenstra in 1933 dit pand. De Friese naam Us Wentse (Ons Stulpje) lag vanaf de bouwtekening vast. Een tegendraads ontwerp, door de grote ronde erker en de hoge dakkapel daarboven. Aan de achterkant is de dakkapel nog hoger, waardoor op het zuiden een royale slaapkamer ontstaat. Typische elementen van Veenstra en de Groningse Amsterdamse school: een ronde voordeur met sprekende versieringen binnen een bakstenen boog.

22 Mentehdalaan 5, Villa Mentehda



1896, opdrachtgever Jacob Vinhuizen, architect Pieter Tilbusscher, aannemer Pieter van Dijken. Na de Grote Graancrisis (1878 - 1890) in Middelstum het eerste grote huis in eclectische stijl. Vinhuizen, amateurhistoricus, gespecialiseerd in verdwenen borgen, bouwde hier een monument voor de vroegere borg Mentehda en zijn bewoner Barthold Entens.

Van de verdwenen borg Mentehda bestond geen betrouwbare tekening, Vinhuizen kon zijn fantasie de vrije loop laten. In de toren versieringen in baksteen en combinaties van vroegere stijlen. Boven de voordeur een hoog raam in neoklassieke stijl, vergelijk het eens met het 50 Euro bijlet.



Mooi Middelstum

2 Historische route Middelstum / Toornwerd

Routeomschrijving

Startpunt Ewsum, na bezoek aan het voormalig borgterrein en de tuinen, rechtsaf voetpad op. Kruising van paden rechtdoor over het bruggetje. Bezoek aan Molen de Hoop. Terug over het bruggetje, linksaf slaan richting Toornwerd. Over de brug 'Top Til' naar Toornwerd. In Toornwerd eerste weg rechts en weg vervolgen. Na Toornwerd over het kerkenpad naar Middelstum. Over het Boterdiep d.m.v. het 'balkje'. Rechtdoor door Johan Lewestraat. Bij kruising rechtdoor Jacob Vinhuizenstraat. Linksaf, tot Concoordplein. Het plein overstelen en het Asingapark door. Aan het eind van het park linksaf de Burchtstraat in. Deze vervolgen totdat je Middelstum weer uitloopt, richting Ewsum.

Mooi Middelstum bestaat uit 2 routes
 1 Architectuur-route "Wootrend 1910"
 2 Historische-route Middelstum/Toornwerd
 Beide routes zijn ook als app verkrijgbaar.

De kaart en de app zijn een initiatief van Stichting Dorpsbelangen en de Historische Vereniging Middelstum.

Mede mogelijk gemaakt door  **STICHTING DORPSBELANGEN LOPPERSUM**



1 Borgterrein en schatthoes van Ewsum



2 Donjon



3 Molen De Hoop



4 Taptil



5 Toornwerd



6 Toren en kerkhof



18 Herberg In De Valk



17 Doopsgezinde Vermeening en pastorie



16 Asingapoort



15 Asingapark



14 Hervormde pastorie



13 Hemony-beiaard



12 Hippolytuskerk



11 Bakkerij Mendels



10 Middelstum



7 Zaadlust



8 'Balkje'



9 Boterdiep

1-2 Borg Ewsum en donjon



De naam Ewsum duikt voor het eerst in de archieven op in het jaar 1371, er is dan sprake van een hoofdeling Ewe Ewsuma. Een overigens vervalste oorkonde uit 1353 beweert, dat het geslacht afkomstig zou zijn van Den Oord, een heerd, of boerderij onder Toornwerd, die thans bekend is onder de naam 'Oldendorp'.

In de 15^e eeuw werd bij de borg een gevechtstoren (donjon) gebouwd met een muurkade die de Stadgroningen te ver ging. Ondanks tegenstand voltooide Onno van Ewsum de toren. Een gedenksteen uit het tweede kwart van de 17^e eeuw, in het bewaard gebleven onderstuk van deze toren, herinnert hier nog aan. Ewsum is gesloopt in 1863.

Een vreemd element op het terrein is die in de stijl van de Amsterdamse school door architect S.A. Weenstra ontworpen schuur uit 1932, gebouwd in opdracht van Siemon L. Vinhuizen en Ibbina Dijksterhuis, die in 1916 het borgterrein met de omliggende landerijen hadden aangekocht.

5 Toornwerd



De plaats Toornwerd wordt al vermeld in de 10^e eeuw als Thornward, wat vertaald kan worden als met doornen begroeide wierde. In de 14^e eeuw wordt het dorp Toornwerd, Thornwerth of Dornewert genoemd, later gewijzigd in Toornwerd of Toornwert. Het ligt op een deels afgegraven 5 meter hoge wierde. Deze lag op de kwelderwal tussen Usquert en Lellens, die werd afgezet op de westoever van de Fivelboezem.

De wierde had een 4 meter brede ossengang en in het midden het felt of 't fait (een grote dobbe). De ossengang is aan de zuid- en oostzijde nog grotendeels intact.

De wierde zelf is tussen 1893 en 1906 deels afgegraven en met behulp van een speciaal daarvoor gegraven watergang en een spoorlijn naar het Boterdiep afgevoerd naar de arme Drentse zandgronden en naar laagveengebieden. Op de overgebleven stukken staat de bebouwing, waaronder een aantal boerderijen.

7 Zaadlust



In het begin van de 19^e eeuw telde Middelstum nog drie molens. De eerste was de standermolen bij de borg Ewsum, voor het eerst vermeld in 1489 en in 1855 vervangen door de nu nog aanwezige koren- en oliemolen 'De Haas', gesticht rond het midden van de 18^e eeuw. De derde was de oliemolen 'Zaadlust', gebouwd 1808. Alle drie molens stonden aan het Boterdiep.

De 'Zaadlust', was een achtkante bovenkruier met stelling en een vlucht van 21 meter, gebouwd in opdracht van de gebroeders Klaas & Pieter Mulder. Molenmaker Freerk Hoving ontving hiervoor 20.209 gulden. Na zware stormschade is de molen in 1869 afgebroken. Het molenhuis met de schuur waarin een grote oliekléider bewaard bleef, staat nog aan het Boterdiep. Het woonhuis is in 1994 geheel vernieuwd.

10 Middelstum



Middelstum is een oud radiaal aangelegd vierdorp dat voor het eerst wordt genoemd in de 9^e eeuw wanneer ene Diltmar een schenking doet aan de abdi van Fulda van land in het dorp 'Miltistenheim' in Hunsingo. In 945 wordt het genoemd als 'Midisheim', rond 1000 als 'Midlisthem', in 1300 als 'Midiestum', in 1372 als 'Myddelstum' en in 1378 duikt de spelwijze 'Middelstum' voor het eerst op in oorkonden.

In het dorp bevonden zich lange tijd de borgen Asinga en Mentheida, die beiden werden gesloopt in de 18^e eeuw. Even ten noorden van het dorp is de onderbouw van de verdedigingsstoren van de borg Ewsum (afgebroken in 1863) nog aanwezig. Een tak van de familie Van Ewsum bewoonde later de borg Niendorp bij Leek.

In 1795 telde het dorp 583 inwoners, in 1849 was dit opgelopen tot 1.018, in 1899 tot 1.057 (waarvan 30 buiten de bebouwd kom), in 1947 tot 1.634 en in 2006 tot 2.419 inwoners.

12-13 Hippolytuskerk en beiaard



De Hippolytuskerk is een gotische kruiskerk waarvan de bouw, in opdracht van Onno van Ewsum, in 1445 begon. De kerk is gewijd aan Sint Hippolytus, een met veel legenden omgeven Romeinse geleerde priester. De tegenwoordige kerk is niet het eerste bedehuis in Middelstum. Vrij zeker is er een tufstenen voorganger geweest. Het is echter niet zeker of de oudste kerk op precies dezelfde plaats heeft gestaan. Op het kerkhof, naast de kerk heeft vroeger nog een kapel gestaan. De kerk heeft de stormen van de tijd uitzonderlijk goed doorstaan. De toren bestaat uit 3 geledingen waarvan de bovenste iets inspringt. In het achtkantige koepeltje op de torensprits hangt het carillon dat in 1661 en 1662 werd gegoten door Francis Hemony te Amsterdam. Het oorspronkelijke klokkenspel omvatte 23 klokken; in 1949 vond een uitbreiding plaats tot 30 klokken. In 1863 werd het oude Waelckens-orgel vervangen door het huidige Van Oeckelen-orgel. De orgelkas, die nederhand in imitatie-eiken kleur werd geschilderd, is bij de restauratie van de verlaag ontlaan, zodat de oorspronkelijke kleurstelling van zwart met bronsgroen en gouden versieringen weer te voorschijn kwam.

17 Mennistenvermaning (doopsgezinde kerk)



De doopsgezinde kerk met pastorie aan het voormalige havenje zijn gesticht in 1862-63, waartoe een oud huisje moest worden afgebroken. Teveroer kwamen de doopsgezinden samen in Huizinge, waar in 1815 een vermaning was gesticht.

De sobere zaalkerk bezit een monumentaal kabinetorgel, dat in 1819 in de vermaning te Huizinge werd geplaatst. Het merendeel van het pijpwerk is omstreeks 1700 gemaakt door orgelmaker J. Duijsend. In 1760 is het instrument door D. Onderhorst verbouwd. In 1863 verhuisde het orgel naar de nieuwe kerk in Middelstum. Sinds 1984 verkeert het grondig gerepareerde instrument met negen stemmen weer in de oorspronkelijke staat.

3 Molen De Hoop



Deze molen is in 1855 door H.A. Bremer gebouwd voor rekening van D.H. Oosterbeek te Middelstum. Op 17 december 1869 woei bij een storm de kap af, waarna direct herstel volgde. In 1930 kreeg de molen twee zelfzuchtende roeden. Tot 1954 was deze molen zeer compleet uitgerust. Molenaar was toen Jan Weldman. Wel was op dat moment de windkracht al buiten bereik en werd er uitsluitend nog elektrisch gemalen. Veldman emigreerde en vervolgens kocht de Groninger gortfabrikant E. Offerling, om concurrentie te voorkomen, deze molen op. Dat deze molen er nog staat, is te danken aan ingrijpen van de bekende Groninger molenkenners B. van der Veen en C. De reeds begonnen sloop werd gestaakt. Wel stond de molen er jaren gedeeltelijk onttakeld bij.

In 1972 kocht gemeente Middelstum de molen. In 1976 volgde een uitwendige restauratie; het gaanderwerk werd niet gereconstrueerd. Helaas liet de staat van onderhoud na 2000 in toenemende mate te wensen over; vanaf 2006 werd er niet meer gedraaid, later werden ook de roeden kapgezet. Eind 2009 is begonnen met een uitvoerige restauratie. Op zaterdag 27 oktober 2012 werd de maalvaardige korenmolen officieel heropend.

6 Toornwerd, toren en kerkhof



De kerk van Toornwerd dateerde uit de 14^e eeuw of eerder. Deze stond vermoedelijk op het landgoed Suetwinckel. Na de Reductie van Groningen in 1594 werd de parochie van Toornwerd samengevoegd met die van Middelstum, waaraan werd altijd een kerkopad lekt. Alleen in de jaren 1621 en 1622 had het dorp een eigen predikant. Het torentje van de kerk brandde in 1796 af na een blikseminslag. De kapel werd daarna niet meer gerepareerd en verviel langzaam, waarop de restanten in 1818 werden opgeruimd.

Het oude kerkhof is wel bewaard gebleven, bevat een aantal 17^e- en 18^e-eeuwse graven en wordt nog steeds gebruikt. Bij het kerkhof is in 1894 een fraaie klokkentoren gebouwd naar ontwerp van E. de Jonge, die in 1981 is gerepareerd. In de toren werd de luicklok gehangen die in opdracht van Abel Coenders van Helpen (tho Ewsum) in 1622 was gegoten en die na de sloop van de kerk in een klokkenstoel hing. De klok wordt nog elke zaterdag geluid. De 13^e-eeuwse doopvont van de kerk staat nu in de Sebastiaankerk in Bierum.

In 2017 heeft een algehele restauratie van de toren plaatsgevonden.

9 Boterdiep



Het eerste stuk van het Boterdiep, van Groningen tot Noorderhohebrug, kwam in 1616 gereed. Verderop werd het kanaal doorgegraven tot Bedum. In 1625 was men gevorderd tot Onderdendam, daarna volgde het stuk via Framklapp en Middelstum naar Kantens en in 1660 werd besloten de vaarweg door te trekken tot Uithuizen. In 1668 was het kanaal gereed. Langs het hele diep lag een trek- of jaagpad en in de bochten werden rolpalen geplaatst. Bij de brug in de weg naar Kantens werd voor gezamenlijke rekening van de gemeenten Kantens en Middelstum een burgwachterswoning gebouwd, die inmiddels weer is gesloopt.

Het graven van de diepen maakte deel uit van de stadspolitiek, die er op was gericht om alle verkeer uit het gewest Stad & Lande via Groningen te laten verlopen, waardoor de Stad als een spin midden in het web kwam te liggen.

11 Museumbakkerij Mendels



Het 17^e eeuwse gedeelte, blijkt uit een gedenksteen gedateerd 1689, wordt gevormd door een rechthoekig gebouw met een pannengedeekt zadeldak tussen topgevels. Het heeft de voor Groninger typische smalle vensters met tussendorpel. Het pand is verdeeld in een woongedeelte met daarachter een bakkerij en een bakkerswinkel.

In de 2^e helft van de 19^e eeuw is het huis verbouwd. Naast woonruimte bevond zich hierin de stalling voor een paard en plaats voor de bakkerskar.

Een grondige restauratie in de jaren 1967-69, in opdracht van de toenmalige eigenaar T.H. Kimm, heeft het geheel weer teruggebracht in de situatie rond het eind van de 18^e eeuw.

Eén van de zolders is tegenwoordig ingericht met een uitgebreide collectie, betrekking hebbend op de brood- en koekbakkerij, waaronder een bulkslijt, een zakkenklappomachine, koekplanken e.d.

Winkel, bakkerij en collectiezolder zijn op afspraak te bezichtigen.

15-16 Park en poortgebouw van de Asingaborg



Op de noord-westhoek van een groot geheel omgracht terrein liet Hercules van Ewsum in de 16^e eeuw een kleine borg bouwen; een rechthoekig woonpaviljoen met zadeldak tussen topgevels. De Asingaborg kende door de jaren heen veel eigenaars, waaronder het echtpaar d' Embda-Veelcker, dat in 1611 het reeds meer dan 100 jaar bestaande poortgebouw liet verbouwen, door er een verdieping op te zetten. Deze werd ingericht als schuikerk voor de katholieken, die in 1594 hun parochiekerken moesten afstaan aan de protestanten.

In 1744 is de Asingaborg gesloopt, waarna het poortgebouw werd verbouwd en tot woonhuis ingericht. In 1826 is Asinga verkocht aan Anje Vinhuizen, die er een nieuw woonhuis liet bouwen, terwijl het poortgebouw werd gerepareerd in romantische stijl. In de jaren 1978-81 is, in opdracht van de familie Reinders, de poort opnieuw gerepareerd onder architectuur van W. Faber. De verdieping kreeg weer het aanzien van katholieke schuikerk. Een gedenksteen in de oostgevel herinnert aan de verbouwing in 1611. Het is het enige bewaarde r.k.-schuikerk ten noorden van Zwolle.

18 Herberg In de Valk



Het oudste deel van de herberg bij het havenje van Middelstum dateert uit de 17^e eeuw. In de 19^e eeuw werd een 'doort' gebouwd, met daarop een bovenzaal. De doort was bedoeld voor de ruitjagen van de gasten, die door de ene deur binnenreden en door de andere wegreeden, zodat het ruitjag niet hoefde te worden gedraaid.

Bij herberg 'In de Valk' lag een havenje, dat in 1953 is gedempt. Dit was de huishaven voor het dorpschip dat de verbinding met Groningen onderhield. In 1870 onderhield een stoomboot de verbinding tussen Uithuizen en Groningen.

